

О.С. Поліщук

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Україна

РОЛЬ ЦІННОСТЕЙ У КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ З МЕТОЮ САМОЗБЕРЕЖЕННЯ

Розглядається значення загальнолюдських та загальнодержавних цінностей у консолідації українського народу в боротьбі з сепаратизмом та територіальним розчленуванням як держави, так і суспільства.

Вступ

Сьогодні чимало українських державних менеджерів у своїй діяльності порушують проблему збереження цінностей нації. І це не випадково, адже в період становлення державності та політичної кризи, коли ведеться запекла боротьба за владу, політичні лідери звертаються до того, хто є джерелом влади. В класичному розумінні джерелом влади виступає народ, а в національних державах – нація. Україну, незважаючи на її полікультурність (адже на території нашої держави існує чимало представників різних культур, виразником і носієм яких є етноси), можна вважати українською національною державою, судячи з того, що титулованою нацією в цьому випадку виступають українці й ті особи, які в національній площині ідентифікують себе з нею.

Основними проблемами розвитку українського суспільства у цьому напрямі є нівеляція українськості, повільне формування громадянського суспільства, української модерної нації та спільної української ідентичності у громадян країни. Головними причинами цих проблем, на думку Т. Воропаєвої, є незавершеність українського націєтворення (за роки незалежності вони ніколи не відзначалися динамічністю і послідовністю) та процесів постколоніального самовизначення як окремого громадянина, так і українського народу в цілому [1, с. 97-102].

На сучасному етапі розвитку української державності «національні» політичні шовіністичні сили значно посилили свій наступ на етнокультурні чинники національної ідентичності, тобто на територію, державний суверенітет, українську мову, культуру загалом тощо, намагаючись перетворити український народ на безлику спільноту, якою буде дуже легко маніпулювати. Щоб цього не допустити, український народ з усіма етносами, які проживають на цій території, повинні знайти ті цінності, які їх об'єднують у протидію всеохоплюючій політичній машині. Отже, питання цінностей у державному та суспільно-політичному процесах у національних державах є надзвичайно актуальним, зумовлене вимогами часу.

Мета статті – розкрити значення цінностей у консолідації українського народу, а також у побудові національної держави у процесі політичної боротьби, яка призводить до сегментації подібних суспільних утворень.

Завдання статті – дослідити ціннісні пріоритети української нації у державотворчих процесах, розкрити їх роль у консолідації нації та протистоянні політичному сепаратизмові, при цьому виокремивши один із чинників, що впливає на свідомість людини, – її мову.

Ступінь розробки проблеми. До проблем нації зверталось чимало дослідників з того часу, як з'явився цей термін. Серед відомих дослідників даної проблеми можна виділити таких, як Ш. Монтеск'є, Вольтер, К. Реннер та інші. Так, відомий іспанський

вчений Х. Ортега-і-Гасет вважає, що нація – явище швидкоплинне, іншими словами, нація віджила свій час, а тому зазначене явище застаріле і навіть є перешкодою на шляху прогресу людства. Дослідник П. Сорокін вважає, що нація – це явище, яке розпадається на цілий ряд соціальних елементів. Така точка зору на роль націй у побудові національних держав мінімізується і можна припустити, що нації не сприяють утворенню держав. Це видно з поглядів Е. Сміта, який під нацією розумів сукупність людей, що мають власну назву, спільну територію, спільну історичну пам'ять та міфи, масову громадську культуру, спільну економіку та однакові для всіх членів національної спільноти юридичні права і обов'язки. Іншої точки зору дотримувався Е. Ренан. Він зазначає, що людина, яка ідентифікується з певною нацією, усвідомлює себе членом цієї спільноти.

На сучасному етапі розвитку суспільства, науки до нації та проблем національних держав, крім зарубіжних дослідників, звертаються і вітчизняні. Так, В. Андрущенко до проблеми нації підходить описово. Про це свідчать його творчі напрацювання, де він замість поняття «нація» вживає – «суспільство», «народ» тощо. Дещо детальніше це поняття розкриває М. Михальченко, який показує усю складність формування націй, зокрема української, виходячи з аналізу історії становлення нації та української державності. Цікавим є погляд М. Бойченка, який розкриває значення цінностей у процесі побудови національної держави, а Н. Скотна зазначає, що саме цінності є тим духом, навколо якого повинна об'єднатися нація, і в такий спосіб вона зможе уникнути розколу. Заслугує визнання і думка В. Здоровенка, який, розкриваючи характер української нації, з'ясував роль християнських цінностей у становленні української держави. П. Дулін, розглядаючи консолідуючий потенціал цінностей, особливо виокремлює таку цінність, як толерантність. Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених осмисленню ціннісних категорій, аксіологічна тематика завжди постає як пріоритетне наукове дослідження. Ідеї аксіологічних концепцій знаходять своє застосування у вирішенні сучасних проблемних питань, обумовлених перехідним етапом розвитку окремих країн, глобалізацій ними процесів та їх наслідками. У даних умовах ця проблема є значимою українському суспільству. Адже питання консолідації українського суспільства, вибір моральних та інших цінностей є пріоритетними і вічними.

Сьогодні немає єдиної думки щодо визначення поняття «нація». Це видно навіть із підходів до вивчення цієї проблеми вітчизняних дослідників. Така ситуація пояснюється складністю цього феномену, його різнобарвністю, а також тим, що він постійно змінюється, розвивається відповідно до нових умов суспільних трансформацій. І це не випадково, адже нації – це державний організм, який періодично змінюється. Так, довгий час більшість дослідників цієї проблеми за основу національної ознаки брали спільність економічного життя. З часом на зміну цій ознаці прийшов «національний характер». Однак, досліджуючи питання нації, не можна обмежуватися лише однією ознакою, адже всі її ознаки є важливими і втрата однієї з них призводить до непорозуміння у тлумаченні цієї важливої форми спільності людей.

Отже, нація – це історична спільнота людей, яка має такі ознаки: 1) спільність психологічних ознак, що виступають під загальною назвою «національний характер». Він формується в процесі спільної діяльності людей. Визначити особливості, специфічні риси національного характеру тієї чи іншої нації непросто. Інколи вони настільки різноманітні, що стає неможливим виділити кожен з них, проте в сукупності вони визначають відмінності між націями; 2) нація виникає на основі одного етнічного складу. Нація-етнос – це природне утворення. Ознаками етносу є спільне походження, мова, єдині звичаї, традиції, історія тощо; 3) територіальна спільність, тобто кожна нація має свою, чітко окреслену територію. Адже

спільна територія консолідує людей, націю, і навпаки, втрата території спричиняє втрату єдності, живучості нації і врешті-решт призводить до її зникнення; 4) значну роль у формуванні нації відіграють такі фактори, як традиції, цінності, звичаї, обряди, культура в цілому. Нація має лише одну мову, специфічну культуру, тобто культуру лише певного народу, яка передається з покоління в покоління і в основі якої лежать відповідні цінності; 5) спільність економічного життя. Економічні зв'язки єднують людей, сприяють формуванню самосвідомості нації. Однак ті глибинні перетворення, що відбулися в Україні у другій половині ХХ ст., викликали сумніви щодо вагомості цієї ознаки нації. Це пояснюється тим, що економічні інтереси різних соціальних груп виявилися надзвичайно різними, часто протилежними, що призводить до знецінення спільності економічного життя як ознаки нації.

Виходячи з вищенаведених ознак та керуючись коротким енциклопедичним словником «Філософія політики», можна зазначити, що нація – це тип етносу, що виникає історично і проживає на відповідній території, це соціально-економічна і духовна спільність людей з певною психологією і самосвідомістю [2]. Формуванню та утворенню націй сприяють також воєнні дії, перевороти, зародження ринкових відносин у суспільстві тощо.

Доцільно зазначити, що українська нація почала формуватися ще за часів Київської Русі. Так, відомий український історик М. Грушевський у своїй праці «Хто такі українці і чого вони хочуть» широко висвітлив питання про походження назви «українці», використавши усю історичну минувшину аж до 1917 р. [3].

Аналізуючи цю працю, ми бачимо виток української нації, і це дає нам підстави стверджувати, що Україна є державою з національним складом українців. Однак подальші суспільно-політичні події, що відбувалися на теренах української держави, сприяли поселенню на території нашої держави представників різних етносів і культур, які сьогодні вважають себе українцями, але в національному плані такими не є.

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року відзначено принципи побудови держави за моделлю поліетнічної української нації. Поліетнічність зумовлена тим, що на території України, окрім українців, проживають представники інших національних етносів, що унеможлиблює назвати нашу державу етнічно гомогенною [4]. А називаємо націю українською тому, що на території української держави за переписом населення 2001 року українці або ті особи, які самоідентифікують себе з цією нацією, становлять 37541,7 млн осіб, а всього на території нашої держави проживає близько 52 мільйонів [5]. Отже, близько 15 мільйонів – це представники різних національних меншин, які в силу суспільно-політичних та історичних процесів поселилися на території України.

Враховуючи вищевикладене, ми можемо стверджувати, що Україна в національному відношенні є поліетнічною з титульною українською нацією, а це дає право українцям провадити в своїй державі національну політику. Однак сьогодні ситуація складається по-іншому, де в чому навіть не сприятливо для української нації. І в цьому вина наших політиків, які через утворення різних політичних міфів та віртуалізації суспільно-політичного життя видають бажане за дійсне, а суспільство, яке ще не повністю сформувалося в українську політичну націю, довірилося їм і в реальному житті підтримує позицію того чи іншого політичного діяча. Така політика призводить не до згуртування нації, а навпаки, до її розчленування, а згодом і до знищення або утворення іншого об'єднання.

З цього приводу цікавою є думка М. Михальченка, який констатує, що макроідентичність в Україні перебуває на низькому рівні, а точніше – у процесі становлення, переструктуризації, внаслідок чого виникають нові та втрачають соціальний простір і час старі

ідентифікаційні комплекси. Загалом значна частина громадян країни позбавлена чітких цілей і цінностей, що часто супроводжується жорсткими ідеологічними протистояннями різних політичних сил, які виступають від імені окремих груп українського народу, що характеризується тривожним психологічним станом громадян [6].

Сьогоднішня діяльність українських політиків спрямована на те, щоб остаточно «розчленити» український народ. Варто лише поглянути на зовнішньополітичну орієнтацію деяких державних діячів і відразу стає зрозумілим, що вони не вболівають за долю української нації, а навпаки, намагаються її принизити, скомпрометувати, знищити той український дух, який багато століть поспіль терпів приниження і знущання. Коли сьогодні з'явилася нагода встановити історичну справедливість для української нації, державні діячі розглядають її лише як засіб досягнення влади, а в подальшому орієнтуються на інших сусідів-країн.

Зрозуміло, що свідомі українці, які цікавляться суспільними процесами, не будуть вірити декларативним гаслам політичної еліти, а об'єднуюватимуться навколо цінностей, що слугуватимуть їм політичним орієнтиром у побудові української держави з українською нацією.

Як стверджує М. Бойченко, цінності є ядром духовного життя будь-якої спільноти [6, с. 51]. Адже цінності в житті суспільства виступають соціально значимими орієнтирами діяльності суб'єктів, одним із факторів розгортання політичної історії. Вони є чимось більш високим, ніж звичайна зацікавленість людини.

При цьому потрібно пам'ятати, що суспільні цінності формуються поступово, через відбір певних видів поведінки і досвіду людей. Спочатку вони з'являються як сукупність звичок, прийомів людського побуту, специфічні форми поведінки, що передаються від покоління до покоління як ознака власне людського способу життя. З часом ці прийоми побуту закріплюються, схематизуються в таких нормативних утвореннях, як традиції, обряди, звичаї, ритуали. В них кодуються еталони суспільно схваленої поведінки людей. У подальшому вартісні взірці транслиуються, зберігаються і передаються через соціальні інститути: установи освіти, засоби масової комунікації, релігії, політики, права тощо. Підсумком і метою тривалого прищеплювання ціннісних якостей є формування людської психології, ментальності, способу життя.

Доцільно також зазначити, що цінності виступають рушійною силою розвитку суспільства і мають сенсожиттєве значення. Завдяки цінностям у суспільстві формуються різнорівневі мотиви і цілі людей, визначаються засоби їхнього забезпечення. Цінності є регуляторами людської життєдіяльності, служать критеріями вчинків людей. Вони виступають одним із факторів розгортання політичної історії. Джерелом цінностей вважають суб'єкта і його волю, почуття, розумний вибір, матеріальні блага.

Цінності – це найвищі принципи, що забезпечують злагоду у суспільстві, в якому здійснюється соціалізація, чи в окремих соціальних групах щодо основних цілей і проблем: віра у бажаний і кращий тип політичної системи суспільства, у суспільно-політичну мету і засоби її досягнення та уявлення про них. Цінності в загальному розумінні – це своєрідні об'єкти, що задовольняють потребу суб'єкта – індивіда, групи, верств населення, етносу.

Об'єднання цінностей особистості утворюють систему її ціннісних орієнтацій, тобто сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури особистості, що є для неї особливо значущими. Крім того, ціннісні орієнтації утворюють певну вісь свідомості і поведінки особистості та безпосередньо впливають на її розвиток, але вони не є сталими. Система ціннісних орієнтацій виступає регулятором особистісного становлення, слугує критерієм норм і правил поведінки особистості.

Варто звернути увагу і на те, що суспільство протягом усього періоду свого існування виробило свої механізми регуляції – це звичаї й традиції, в яких норми та

цінності виступають недиференційовано, в образній формі, тому традиції і звичаї, на думку В. Молодиченка, є важливим регулятором поведінки людей. При цьому одночасно можуть виступати як підрильник, так і регулятором реалізації цінностей, цілей та завдань суспільства [4, с. 246-254].

Отже, як бачимо, цінності є надзвичайно важливим внутрішнім світом людини, і ця ознака зростає у тисячі разів, коли йдеться про збереження нації, особливо під час різних політичних кампаній.

Однією з вагомих національних цінностей є мова, адже саме через мову відбувається передача досвіду, звичаїв, традицій тощо від покоління до покоління. Мова, на думку Т. Біленко, – одне з найбільших культурно-духовних, ціннісних надбань нації, в ній акумулюються знання цієї нації про навколишній світ, про саму себе, про політичну дійсність тощо [7]. Вона виступає найголовнішою з визначальних прикмет нації. Так з давніх-давен український народ, починаючи від княгині Ольги, володів українською мовою, яка з розвитком суспільства вдосконалювалася і ставала мовою української нації. Сьогодні ми є свідками іншої картини: політичні діячі, які борються за владу, розглядають українську націю як один із засобів приходу до влади і ставлять питання про запровадження другої державної мови – російської, незважаючи на Конституцію України і Закон України «Про мови», де зазначено, що в Україні державною є мова українська. При цьому визнаються інші мови, але вони не мають статусу державної. Якщо ж врахувати, що українська держава є поліетнічною в національному плані, то постане наступна проблема: сьогодні російській мові надається статус другої державної, завтра з такими ж пропозиціями виступлять поляки, євреї, вірмени та інші етноси, що проживають на цій території, і в кінцевому результаті це призведе до втрати української держави за мовною ознакою. Крім цього, варто пам'ятати, що мова виконує чи не найважливішу функцію – об'єднання. Адже за допомогою мови усі етноси, що проживають на певній території, досягають компромісу, передають свої знання наступним поколінням; отже, в такий спосіб мова, як констатує Н. Базиляк, виконує консолідуючу функцію, сприяє об'єднанню різних національностей в єдину спільноту, що особливо важливо для молоді нації-держави [8, с. 85-90].

При цьому варто пам'ятати, що саме мова у формуванні української нації завжди була і є предметом суперечностей й розігрувалася як в ході національно-визвольних рухів, так і в ході політичної боротьби. На це свого часу звертав увагу і видатний український мислитель М. Драгоманов, осмислюючи українське національне питання і проблеми державотворення [3].

Отже, відзначаючи мову як одну із ціннісних стратегій української нації, потрібно докласти максимум зусиль для того, щоб вона стала не лише державною на папері і мала юридичний статус, а й була фактично державною.

Іншою цінністю української нації є її територія. Адже нація не може існувати без території, вона може лише розчинитися на великому просторі. У зв'язку з цим є певні проблеми – достатньо пригадати політичні події осені-весни 2004 – 2005 років, коли лідери партії «Регіонів» у знак протесту щодо результатів виборчої кампанії ініціювали утворення Сіверськодонецької держави. І ще один приклад: сьогодні ми бачимо, як східна сусідня держава втручається у політику України щодо Криму: її громадяни через тіньові механізми скуповують українські землі, а згодом заявлять про свої права на неї, і український народ може втратити право на цю територію, тобто право власності на своє – територію і землю, що є одним з головних атрибутів держави. Дивно, що у таких випадках ніхто з політиків і державних діячів за такі «антидержавні» діяння не несе жодної відповідальності. Вищезазначені факти є вічноживими в нашій поліетнічній, полікультурній державі, і політики, державні діячі мають їх не замовчувати, а усувати.

При цьому варто відзначити, що подібні дії негативно впливають на свідомість української нації і розпорошують її як в політичному, так і в національно-культурному відношенні. Щоб якось уникнути подібного розпорошення, потрібно здійснити пошук ідеї національної злагоди не як гасла, до якого так часто вдається політична еліта у боротьбі за владу, переслідуючи власні цілі, а як засобу розкриття існуючої політичної дійсності і конструювання майбутнього. Така ситуація буде продовжуватися до тих пір, поки українська нація буде вірити в солодкі популістські обіцянки політичної еліти. Щоб уникнути цього, нація повинна об'єднатися навколо певних цінностей, сукупність яких утворить ціннісну орієнтацію.

На жаль, такого об'єднання на даному етапі розвитку українського суспільства поки що не спостерігається. Про це свідчать наукові розвідки В. Молодиченка. Він зазначає, що емпіричний матеріал розкриває мозаїчність і нестабільність ціннісних орієнтацій. Така ситуація зумовлена тим, що в країні відбулася зміна умов життя, взято курс на розвиток демократії як пріоритетного вектора розвитку, однак діють старі тоталітарні принципи, які гальмують в українців бажання зберегти націю, відродити консолідуючі державницькі цінності [4, с. 246-254].

Сьогодні серед нашої молоді, на думку В. Молодиченка, найбільшою популярністю користуються такі цінності, як: цінності особистості; цінності сімейного життя; турбота про дітей; турбота про батьків та інших членів сім'ї; здоровий спосіб життя тощо [4, с. 246-254]. На останньому місці перебувають такі цінності, як державна незалежність, почуття національної гідності, патріотизм, готовність до захисту Вітчизни. Практично кожен п'ятий респондент, опитаний В. Молодиченком, вважає не зовсім істотним почуття національної гордості, патріотизму, державної незалежності України [4, с. 246-254].

Така ситуація склалася не випадково, адже для сьогоднішніх діячів політики не є вигідним, щоб народ консолідувався. І тому вони докладають максимум зусиль для того, щоб українське суспільство було ще більш сегментованим. Адже така сегментація призводить до простого управління масами та маніпуляції їхньою свідомістю.

Варто додати, що до базових, загальнолюдських незмінних цінностей українського суспільства належать такі, як: здоров'я, мир на Землі, самоповага, інтелект, захист сім'ї, кохання, справжня дружба, цікава робота, національна безпека, свобода, творчість, вірність, відповідальність, чесність тощо. Саме вони складають цінності загальної культури українського суспільства і передаються від покоління до покоління.

Крім цього, уже згадувана нами Т. Воропаєва до базових цінностей української нації відносить Доброзичення, Універсалізм, Самовияв, Традиційність, Безпеку, Майстерність, Рівноправ'я, Автономію, Гармонію, Конформізм. При цьому вона зазначає, що ці цінності не існують автономно, а взаємодіють і доповнюють одне одного. Тому поєднання Самовияву та Універсалізму свідчить про потяг українців до справедливості й толерантності; Універсалізму й Доброзичення – про альтруїстичну спрямованість; Традиційності й Комфортності – про прагнення зберегти стабільність за рахунок добровільного самообмеження й підпорядкування; Гармонії й Безпеки – про прагнення захистити порядок, стабільність та соціальну гармонію; Самовияву й Майстерності – про творчу спрямованість [1, с. 97-102]. Однак варто відзначити, що найпотужнішими базовими цінностями, які сьогодні сприяють об'єднанню української нації, а не політиків, є Толерантність, Доброзиченість, Самоопанування. Адже за допомогою дії цих цінностей на сучасному етапі розвитку української державності суспільству вдається уникати як національного, так і суспільного розколу. Розуміючи наслідки такого розколу, суспільство з метою самозбереження об'єднується навколо загальнолюдських цінностей.

Висновки

Отже, враховуючи вищевикладене, варто зазначити, що український народ, який з допомогою української мови на цілісній території консолідується навколо загальнолюдських і національно-політичних цінностей, при цьому ліквідує полікультурну та поліетнічну сегментованість, яка утворена в нашій країні штучно політиками, зможе протистояти останнім і обмежити їхнє свавілля в сфері державо- та націєтворення. Подальші дослідження з цієї теми можуть бути присвячені розгляду ціннісної системи українців в умовах євроінтеграції й глобалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воропаєва Т. Українство у світі: базові цінності, ідентичність, самоактуалізація / Тетяна Воропаєва // Український вимір : міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори : у 3 т. Т. 1. – Чернігів : ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2009. – С. 97-102.
2. Філософія політики : [короткий енциклопедичний словник / авт.-упор.: Андрущенко В.П. та ін.]. – К. : Знання України, 2002. – 607 с.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Михайло Грушевський. – К. : Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
4. Молодиченко В. Проблема вибору цінностей в контексті самореалізації особистості / В. Молодиченко // Гілея (науковий вісник): [збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2008. – Вип. 16. – С. 246-254.
5. Кирилюк Ф.М. Політологія. Навчально-методичний комплекс : підручник / Кирилюк Ф.М. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 704 с.
6. Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку : монографія у 3 кн. Кн. 1 / [Михальченко М., Скотний В., Бичко А. та ін.] ; за заг. ред. чл.-кор. НАН України М. Михальченка, проф. В. Скотного. – Київ; Дрогобич : Інформаційно-редакційний відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. – 244 с.
7. Біленко Т. Мовні проблеми в Україні: потенціал єднання чи конфлікту // Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку : монографія у 3 кн. Кн. 2 / [Михальченко М., Скотний В., Бичко А. та ін.] ; за заг. ред. чл.-кор. НАН України М. Михальченка, проф. В. Скотного / Т. Біленко. – Київ; Дрогобич : Інформаційно-редакційний відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. – 244 с.
8. Базиляк Н. Мовні стратегії в полікультурному просторі / Наталія Базиляк // Вища освіта України. – 2008. – № 4. – С. 85-90.
9. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / Драгоманов М. – Львів, 1915. – 121 с.
10. Несторенко Г.О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення / Несторенко Г.О. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 360 с.
11. Політологія : [підручник / за ред. М.М. Вегеша]. – [3-є вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2008. – 384 с.

О.С. Полищук

Роль ценностей в консолидации украинского народа с целью самосохранения

В статье рассматривается значение общечеловеческих и общегосударственных ценностей в консолидации украинского народа в борьбе с сепаратизмом и территориальным расчленением как государства, так и общества.

O.S. Polishchuk

Role of Values in Consolidation of Ukrainian People with the Aim of Self-Preservation

The meaning of universal and national values in consolidation of Ukrainian people in their struggle with separatism and territorial dismemberment both state and society in general has been studied in the article.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2010.